

LÁNYLEGÉNY ÉS NŐI TEREK

Mintha félreolvasat lenne... Pedig „csak” jelentésesség: mert lány a „normalitás” viszonyai között sosem legény, máris odakapjuk a figyelmünket... Intermentalitás, nem pedig szimpla gender-alapanyag. Izgalmas, már első benyomás mentén is.

Horváth Júlia Borbála filozófiatörténeti figyelmet szentelt a XXI. század nőtípusának,¹ férfietikai és nőietikai sztereotípiáinak, a „condition féminine” és a történeti patriarchalitás messi öszszefüggéseinek. Indítja ezt „az androcentrikus társadalomtudományok felelősségének feltárásával” és a nemi szerepek évezredek „axiómájának”, férfi vagy női mentalitásváltozásba torkolló kulturális háttérének feltárásával, valamely „intermentalitás” köztességének vázlatozásával, a nőiség hőskorának és a női dominancia előzményeinek állapotrajzával, majd folytatja a matriarchátus törzsi ősalapotainak helyzetképével, a gének és a kultúrák közötti determinizmus-különbségek hozott vagy felgyülemlett anyagával és mindezek értelmezési mezőivel. A „reprodukciós szentenciák”, melyek alapján a férfiszerepek és a nőiek is konstans módon előírtak évezredek óta, tartalmazzák a határozottság, céltudatosság, lélekjelenlét jegyeit, de ezek női változata vagy hiányzik a közfelfogásból, vagy nem is létezik... – így az önkép nyelvi és értelmezési alapjai, szituatív mögöttese is az emberfogalom egyenlőtlen definíciójával, Descartes óta hamis egyenlőség kategóriával terheltek. Kant óta a férfi „észorientált”, a nő „érzelmi lény” képlet dominál – és senkinek sem tűnt fel az észfogalom maszkulinizálása, a férfiaság fokmérőjévé tétele, a zsákmányszerző egyed szükségképpeni kompetenciáinak férfiasra hangoltsága, a függőségi helyzetek jogos kialakításának képleteivel kiegyezés állapota... A nőhöz képest „értékesebb férfi” mint bináris oppozíciók alanya/tárgya (főnök/beosztott, kérdező/hallgató, jó/rossz, egész/rész, cselekvő/végrehajtó, sikeres/háttérül szolgáló stb.) az archetípusokban mutatkozik leginkább: a matéria, az erő és a faktum áll szemben „A nővel”, a megfoghatatlannal, értelmezhetetlennel, széttartóan felfoghatóval, változókonnyal, diszfunkcionálissal, vagyis a gender-mintázatok múltjával és adott jelenével összefüggő örökség mindez,

1 Horváth Júlia Borbála 2015 *Lánylegény. A XXI. századi nőtípus kialakulásának filozófiatörténeti háttere*. L'Harmattan, Budapest, 188 oldal.

s maga is férfi értékrendet tükröző, beszédaktusokban megmutatkozó, behatárolt életlehetőségeket tartalmazó változatokkal. A Szerző ugyanakkor rámutat: a nemek egymás felségterületére is tévednek (így vannak férfias nők és nőies férfiak szerepei, mintázatai, „kivételes” esetek a magányosan élő nők szerepeiből vagy a gyermeknevelő férfiak sorsából), s ezekből a köztes mentalitások keletkezése mint korjelenség, viselkedés- és gondolkodásmód példázatai, a férfi/nőtársak mint egyedek „másik felének” reménytelen vágyképe, a változó gender-markerek, ugyanakkor a tradicionális szerepfelfogások (no meg a biológiai reprodukciós sémák) részbeni megmaradása is együttes hatásként uralják a mindegyre multifunkcionálisabb viselkedésmódokat.

A rögzült szereptudatok mellett megerősödő feminista és más társadalomtudományi képletek markáns szkriptek mellett élnek (és erősödnek) tovább, de az anyagi prioritások és a haszonelvű társas létformák mellett a köztesség állapota kap egyre komolyabb szerepet. Nincs mód itt végigvenni minden komponenst, melyet a Szerző alaposan kifejti, de külön érdeme, hogy föl hívja a figyelmet Bachofen, Morgan és a korai antropológusok szerepére, a nemek hierarchizálódásának anyagjogú és apajogú kultúrák, tulajdonviszonyok és értékrendek mentén szerveződött (részben mitologizálódott) folyamatára is. Ebben vélekedésem szerint azt a néven nem nevezett interpretációt is megkockáztatja, amelyben az „ősi társadalmak” körét a történeti időben keresi, magában a múltban és a jelenben nem, miközben saját példáival is ellenpontozza (lásd a II. fejezet vonatkozó részét az osztálytársadalmak előtti világról, s kontrasztképp a sumátrai *minangkabauk*, a bangladeshi *khászik* és a dél-kínai *mosuók* körében ma is meglévő matriarchátusok létéről szólva, melyek az evidens „evolúciós” trenddel szemben más szociálintropológiai viszonyrendszert mutatnak). Platón nyomán, majd Arisztotelész alapján a „gráciák és demokráciák” témakörét követi a közéleti fórumok keretében, a biológiai különbség intézményformáló (pl. család, közéletiség, véleményalkotás, szerepmagatartások rangja stb.) hatásával, a „nemi arisztokrácia” generálódásával és az erre épülő társadalmi konstruktumok históriájával, „a nők vezettségének” szükségszerűségébe vetett hitek lajstromával kiegészítve. Külön kitér a földmagán-

tulajdon szerepére, az egyház középkori hatalmának földi egyenlőtlenséget tartósító hatására, az örökösödési jog fejlődéstörténetére, a termékenység- és anyakultuszok kölcsönhatásaira (a feminin politeizmus gyakorlatára), az amazon legendákra és a titkos istennői lázadásokra, majd a „férfi felvilágosodás” és a maskulin világképek Rousseau-t vagy Spinozát jellemző kérdéskörére, Kantra és az erkölcsök metafizikájának rejtelmére, Hegel „nőtörténeti” felfogására, Nietzsche férfi-filozófiájának lényegi elemeire, majd az emancipálódás hullámaira is. Weber és Tönnies nyomán már a feminista teóriák felé kanyarodik, a nembeli egyenlőtlenség politikai tartalmainak hátterével, Beauvoir emberfogalmának a hím szubjektumától független verziójával, a nemi előítéletek rendszerével és szimbolikus rendszerek tanulságaival, feminista és genderista változatokkal, a kortárs diskurzusok Foucault és Butler utáni teoretikus felvetéseivel zárva, a diszkrimináció utáni esélyek (férfi és női egyediség, nemiség és „univermentalitás”, a diszkrimináció eltörlése és a nemek fajfenntartási alapkatalizátorának megmaradása) problematikájának jövőbe vetítésével befejezve.

A Szerző a mesterkéltén kialakított szabályrendszerek fejlődéstörténetében a „nőtudományok megjelenésével” a nemi struktúrákra vetülő gondolkodási és mentális kondíciókat járja körül, s túl a sztereotípiákon már az intermentalitás mintegy iskoláját alapozza meg, mely átvezet a modern vagy kortárs egyenlőtlenségméletek vidékére, filozófiai és politikai dimenziói közé. Oda, ahol mások a megkülönböztetés-történeteket kezdeni szokták, de e részletes patriarchizmus-kritika nélkül. Ritka és hiánypótló munka, sok-sok hivatkozás és még több toleráns olvasó várja majd a társtudományok piacán...

A „rózsaszín nem” és hozott hátrányai...

Több éves szakmai kutatás, s ennek elméleti, történeti és empirikus elemzése áll a háttérben annak a kötetnek, mely a nevelés- és viselkedéstudományok körében új eredményekkel mutatkozik az egyetemi könyvkiadásban. Éppenséggel Fényes Hajnalka kötete, amelyben a Szerző az oktatási rendszer mindennapjaiban nevezi meg a nemek közötti különbségek preferenciális okait vagy ma-

gyarázatait.² Forráskutatásai alapján fel is mutatja a tájékozódás hátterét: a „pink education”, vagyis a „rózsaszín nevelés” mint tartalmi kulcsszó olyan munkákat/munkatípusokat takar, amelyekben a nők vannak többségben – ám nem a fehérgalléros (értsd: irányító) és nem is a kékgalléros (szak- és betanított vagy segéd-) munkák végzői körében, mindemellett hasonlóképpen alulfizetett, rutinszerű mivolta miatt személytelen, zártan tervezett és előlépést sosem biztosító munkakörökben.

A női munkát körülvevő munkapiaci struktúrában Magyarországon már a 70-es években is időszakosan jellemző volt egyes szakmák elnöiesedése vagy „férfiasodása”, de ezt kísérte, hogy az a kevés nő, aki diplomássá lett, aránytalanul oszlott el az alkalmazási rétegmutatók tanúsága alapján. Az ellenoldali „férfihátrányt” okozó (például az oktatásban és a munkavégzés más szféráiban egyaránt megjelenő) nemi hovátartozási tünetcsoport az egyenlőtlenségek részint intimizálódásában, részint elfogadottságában is helyet nyert ugyanakkor – ami nem lehetett szokatlan tünemény, hisz a társadalmi munkamegosztás hagyományosabb (pl. paraszti világban, felsőfokú képzésben, iskolai részvételben stb.) tereiben is régóta jelen volt – nem utolsósorban tükröződött a képzés esélyeiben és eredményességében is.

A Szerző megvallott törekvése, hogy az oktatási részvételben, szegregált élethelyzetben és a rangkülönbségek rendszerében meglévő horizontális vagy vertikális hátrányokkal foglalkozzon, melyek a munkaerőpiac és a társadalmi mobilitás objektív mutatóiban is tünetként mutatkoznak. Ilyenek például a jövedelmi eltérések, az iskolázottsági differenciálódás, a felsőoktatási életút nehezítettsége, stb., s ezek alakjában olyan nemi, lokalitásfüggő, az attitűdök másságára épülő struktúrák tagolódását mutatja ki, melyek a „saját” (szerzett) kulturális tőke és a hozott előnyök feszültségeire rámutatnak történeti dimenzióban.

Az elméleti alapok vázlatában és az elemzés bevezetőjében a hagyományos és a modern szerepek oktatás- és életvitelbeli változásai felől halad a képzésbe mindinkább bekerülő nők státuszváltozása felé, a nők mai pozíciójának átalakulását jelző mérőszámok súlyozása révén. Ez az irány cél a kötet alcímében is fölített kérdést kívánja pontosítani. A nőideálok változása a történetében (31-50. oldal) a legfőbb szakirodalmi példák révén /a 17. század-

2 Fényes Hajnalka 2010 *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban /A nők hátrányainak felszámolódása?/. Debreceni Egyetemi Kiadó, 228 oldal.*

tól a 2. világháborúig/ olyan helyzeti feszültségek és jogi nehézségek sorát mutatja, melyek 1980-ra már a felsőoktatási képzésben is 50%-nál magasabb arányban mutatják az alacsonyabb jövedelmű rétegek hozott hátrányait és megbecsüléshiányát, a nőkkel szembeni előítéletességet, a kevés női vezető alulértékelését és a munkapiaci attitűdök átalakulását is. E téren az iskolai eredményesség és a munkahelyi diszkrimináció feszültségét is megannyi tényező mutatja, de 1989-től (az 1949-es tömeges munkábaállás ellenpólusaképpen) a csökkenő foglalkoztatottság jellemzi a helyzetet (a férfiakéval azonos mobilitási mutatók és képzettségi szintnövekedés dacára).

Külön erénye a kötet gondolati vonalvezetésének a „férfihiány hipotézis”, mely visszatérő motívumként mutatja, hogy az északkeleti határmenti régió statisztikai és kulturális mutatói szerint milyen hozott vagy kapott egyenlőtlenségek húzódnak meg az anyagi, képzési és területi különbségek mögött és ezek jelentéshatárterében. Érdeme még a kötetnek a kulturális és társadalmi tőke mérésének elméleti és empirikus megjelenítése (61-90. oldal), a munkaerőpiaci szegregáció és a tudáspiaci jelenlét mutatóinak ismertetése (81-116. oldal), illetve a nemek térbeli kötődéseinek empirikus mintázatát kínáló kérdőíves kutatás bemutatása (117-132. oldal). Mindezek tükröződése a munkaattitűdök és tapasztalatok világában, a munkában meglett hasznosság élménye, a csapatmunka megismerése, a sikerélmények és összhang értékképzete ráadásul izgalmas összehasonlítás lehetőségét nyújtja a román–magyar határmenti térség lakóinak értékrendjei és preferenciasorrendje szempontjából (141-155. oldal).

A nemi különbségek és az informális tanulás, önképzés, kulturális fogyasztás vagy időfelhasználás kérdései ugyancsak kínálkoznak más térségi és időszaki mutatók összehasonlító elemzésére: mobilitás, képzettségi helyzetkép, szegregáció, felsőfokú intézményválasztás motívumai, valamint a diákok társadalmi háttérmutatói a lányok/nők eredményesebb értékelmutatásában jelennek meg (171-198. oldal), versengő típusú karakterek mutatkozásával és a régi munkaerő-piaci diszkrimináció lassú föl számolódásával kecsegtetnek. A maradék hátrányok látható gyengülése a „magaskultúrában” való részvétel és a szerzett kulturális tőke stabilabb megmaradása terén a trendek változását jelzi, a hátrányos helyzetet pótló motivációs háttér pedig a nők munkapiaci státuszjavulását segíti elő (197-206. oldal).

A Szerző a komplex problémakör (felsőoktatás és tudáspiaci helyzetváltozás) terén a kortárs folya-

matok tükrében megmutatkozó sajátosságait a „rózsaszín galléros” szereplők jövődő tényérésének reális víziójával sugallja, nem hódolva a genderkutatások trendjeinek, de térségi tesztjét adva az oktatásban helyet és funkciót nyert nemi különbségek antistruktúrájának. Műve ama kevés opuszok egyike, melyek a „hagyományos” kérdésfelvetések és konvencionális válaszlehetőségek között az új, a hatékony, a kihívásokra érdemi és akut választ adni képes alkalmazkodási stratégiákat fog(lal)ják össze oktatás, piac, munkaerőpolitika és szerepviselkedések összjátékából.

Együtt és/vagy kerülő utakon

Amiképp a férfi és nő mint ellentét, különbség vagy egységre való igény folytonosan újratermi magát mint problematikát, úgy van kontrollfunkciója, nemi szerepen túli gazdasági vagy politikai kihatása is annak a miliónek, melyet a nők alkotnak meg és tartanak fenn. E sajátlagos törvényű másik világ, a terek használatának rejtélyes földrajza/természetrája formál aktív viszonyrendet a kommunikált stratégiákban: a nők terei, a férfidominanciájú társadalomban megformált női szerepjátékok és szimbolizációk nem csupán a nyelvet hatják át árulkodó kifejezésekkel, nemcsak a fogyasztási- és reklámkultúrára nyomják bélyegüket, de a harmóniák hiányát átélő aktorok társkeresési nyelvét, kommunikációs gyakorlatát is. Az anyanyelv, a nemzeti nyelv, a férfi és női terek közti átmenetek jellegzetességei „gendernyelvészeti” metaforákban, szimbólumtörténeli lenyomatokban is megragadhatók. Ezt és ezeket mint a kulturális reprezentációk mindennapi mutatkozásait veszi sokrétű elemzése tárgyként Huszár Ágnes, kinek kötete a várost mint ősi női princípiumot festi föl (ráadásul huszadik századi magyar festészeti alkotások illusztrációival!), szociolingvisztikai figyelemben részesíti a nemzeti énképeket, a hatalom terének női szereplőit, a lelkesznők, katonanők, szexisták és „genderisták” közviselkedési stratégiáit, a női test mint kivetített felület jelentéstartományait, szimbolikus hatásait.³

A nő terei mint irodalmi és művészeti alkotásokban föllelhető kollíziók hatáseggyüttese nemcsak a határokat, hanem a határátlépéseket és a térmetaforák kölcsönhatásait is magukon viselik. E vizuális univerzum mintha a teljesség harmóniája helyett

3 Huszár Ágnes: *A nő terei*. L'Harmattan – Könyvpont Kiadó, Budapest, 2011., 215 oldal.

volna, vagy annak végcéljaként, hogy benne létezni indokolt legyen és nevet kaphasson, ami a mitizálás, rátalálás, keresés, kizárás és bekebelezés játszmáiban ősidők óta mindennaposá vált... – olykor manipuláció, meggyőzés, stratégiai cselekvés vagy attitűdváltozás reményében keresve a hatás esélyét ott is, ahol „dologként kezelve” nem a nő méltóságát, hanem alávetését szolgálja (lásd a Nők Lapja vagy a Cosmopolitan manipulatív fogyasztói vagy ideológiai hatásmechanizmusát, ellenoldalon pedig leszbikusok színrelépését vagy celebek történeti önfelmutatását).

A kötet nem monográfia, de majdnem az. Tanulmányai a nő helyét, társadalmi terét, kulturális reprezentációját vállalják bemutatni, azt a tüneményt, mely sosincs férfiak nélkül, ellentétük és egységük nélkül, környezeti szabványok és szabályok nélkül, magántér és köztér nélkül. Érzelmi átéltség, a hatalom terébe kéredzkező asszonysorsok változatai, irodalmi hősök értékminái, kontrollfunkciók (katoná, református lelkész, celebritásokat „kiszervező” újságíró vagy női magazin, nemzetmetaforákat megtestesítő hírhedség, /édes/anyanyelvet beszélő vagy mitikus szerepet vivő nőtípusok tere) és e térrel-szerepekkel foglalkozó kötetek recenziói a kultúrák közötti összehasonlítást is megjelenítik. Az európai gondolkodás sémái közt az élet és halál, fény és árnyék, szent és profán, férfi és nő birodalmi között persze mindig ott egy határsáv, ahol a tabuk és rítusok mellett az ismeretlenség derengése ad menedéket a határsértőknek (negatív rítusok és életvitelszerű dacosságok körében, leszbikusok vagy „férfifaló” nőstények modern világában), ami mindig és mindenütt hasonlókra és különbözőkre, időben jelen lévő és időtől független terekre osztja a cselekvőket, otthonosnak és kilépőnek mutatja a szereplőket, nyilvánosnak vagy titkosnak minősíti, illetőleg hagyja minősíteni a másságok főszereplőit (pl. Orlando alakját Virginia Woolfnál, titkos és gömbszerű térben mozgó alakokét, akik Gertrud Stein vagy Beauvoir, Jeanne Mammen vagy Zinajda Gippiusz és mások könyveiben, verseiben, festményeken vagy színpadon, filmen vagy önéletrajzban lesznek nem mindennapi képviselői nemüknek). A lírai Én mint mindig is „csekélyebb értékű” nem képviselője jeleníti meg konstans ellentétlistába illesztve a rosszat, a sekélyesebbet, az állatit, a természetiből is az „alantast”, szemben a mitológikus férfival, a férfidominanciájú társadalmak „uraival”, filmrendezők ideáljaival vagy épp Lenin szexualitásról vallott nézeteivel. A csoportbesorolás és az előítéletek viszonya (Allport nyomán) mint beszédaktusok mö-

göttes világa nem „A Nőre”, hanem Minden nőre vonatkoztatott beállítódás univerzális mivoltában leli gyökereit, s a szexizmusnak, a szexista vélekedéseknek nyelvi klisékbe öltöztetett vonzatstruktúrái felé vezet. Ehhez már csak konkretizálásként adódik a női test mint nemzetmetafora összképe a finn, a francia, a magyar és az orosz „földmetaforák” (földistenő, országok vagy földrészek női princípiumai) világában, a városok emberkéz alkotta testében, a teremtésmítoszok topológiai rajzolatában. A nyelvben tükröződő projekciók fényesen láttatják a női test mint visszfénytartomány természetét, a városképek szexualizálásához kapcsolódó bűnösség kontrasztját (Bábel, Szodoma, Róma, London és Párizs vagy Berlin századfordulós képe, Trianon árnyékában fogant érzületetikai projekciók, stb.) a férfivá változás örök és teljesületlen vágyképehez illesztik. Átlépve vagy épp megtorpanva azon a küszöbön, mely örökké és felülmúlhatatlanul húzódik a férfi terek és a nőiek között...